

ÁRENDÁS ZSUZSANNA – KATONA NOÉMI –
MESSING VERA*

A transznacionális mobilitás hatásai a magyarországi családokra és gyerekekre: fókuszban a hazatérő gyerekek iskolai reintegrációjával kapcsolatos pedagógus-perspektívák

1. Bevezető

Jelen tanulmány a transznacionális mobilitásban érintett magyarországi családokat, és ezen belül a gyerekeket érintő integrációs kérdések egy vékony, ám jelentőségét tekintve hangsúlyos szeletét igyekszik körüljárni két esettanulmányon keresztül. Írásunkban azt vizsgáljuk, hogy a külföldről visszatérő gyerekek hogyan, milyen körülmények között és feltételek árán tudnak visszailleszkedni a hazai közoktatásba, mindezt az elemi tagozat szintjén, egy fővárosi és egy vidéki iskola esetében. Mélyfúrásos esettanulmányokról van tehát szó, melyeken keresztül bemutatjuk és elemezzük a transznacionális mobilitás élesen eltérő tapasztalatait, hozadékait, nyereségeit és lehetséges veszteségeit, mindezt a gyerekekre fókuszálva. A kutatás e kezdeti, pilot szakaszában iskolákat látogattunk meg és pedagógusokkal készítettünk interjúkat a kérdésről. Visszaigazolódní látszott az a kezdeti feltételezésünk, hogy a hazatérő gyerekek reintegrációja valós probléma, egyre többeket

* A szerzők a Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetének munkatársai. E-mail: Arendas.Zsuzsanna@tk.mta.hu; Katona.Noemi@tk.mta.hu; Messing.Vera@tk.mta.hu

érint, illetve, hogy az intézmények és azokon belül a pedagógusok meglehetősen eszköztelenek, magukra vannak utalva, akárcsak a családok, akik, ha megtehetik, saját forrásból oldják meg a helyzet adta feladatot (fizetett korrepetálás, felzárkóztatás révén). Meglátásunk szerint e területen a közpolitikának lehetnének hasznos, és nem feltétlenül költséges beavatkozásai, segítséget nyújtva az érintett iskoláknak. Tanulmányunkban a tanárok perspektívája alapján arra a kiinduló kérdésre keressük a választ, hogy vajon a transznacionális mobilitás hogyan hat a különböző társadalmi-gazdasági tökével rendelkező családokra, illetve gyermekeikre.

Tanulmányunkban transznacionális, azaz határokon átívelő, transznacionális tereket (transnational spaces) létrehozó, illetve azok által segített *mobilitásokról* beszélünk. Utóbbi kifejezés a társadalomtudományokban az ún. mobilitásfordulatot ('mobilities turn') követően vált közismertté,¹ és úgy véljük, jobban lefedi a földrajzi helyváltoztatások sokaságát, az EU-n belüli munkavállalók térbeli mozgásait, mint a jóval korlátozóbb jelentéstartalommal bíró migráció kifejezése. A klasszikus migrációs elképzelések „kibocsátó” és „befogadó” országok közötti egyirányú mozgásokat írnak le, és a migrációban résztvevők új lakhelyükön történő „otthonteremtését” (home-making vagy place-making)/ integrációjáról beszélnek. Persze mára a humán földrajztudomány és egyéb rokon területeken a migráció és a mobilitás kifejezések összeolvadnak, szinte egymás szinonimájaként szerepelnek,² mindemellett azt gondoljuk, hogy érdemes a tágabb mobilitás kifejezéssel élnünk tanulmányunkban, mely számos aspektusában tartalmazza a korábbi migráció kifejezés jelentéstartományait is, de nem kizárólag csak azokat.

Jelen tanulmány egy 2018-ban végzett előzetes pilot kutatás tereptapasztalatait foglalja össze, valamint kitér egy tervezett további kutatás célkitűzéseire és módszertanára. Ebben a szövegben eddigi empirikus tudásunkra alapozva azt kívánjuk bemutatni, hogy a migrációs tapasztalat és a külföldön eltöltött idő eltérő lehetőségeket és nehézségeket jelent a különböző erőforrásokkal rendelkező családok és gyermekek számára. Jellemzően az eleve több erőforrással bíró családok és gyerekek profitálnak jobban a külföldi

¹ Brown, Sasha – Gilmartin, Mary: Migration and mobilities. *Social and Cultural Geography*. 2019. <https://doi.org/10.1080/14649365.2019.1667019>

² Brown – Gilmartin, 2019.

tapasztalatokból, így náluk a transznacionális mobilitás mint remény vagy lehetőség³ felerősíti az előnyöket, míg másoknál a hátrányokat fokozza.

A jelen pilotot követő szélesebb körű kutatásunkban a mobilitás családokra gyakorolt hatásait, a változó családi szerepeket és családi struktúrákat kívánjuk majd feltárni. A kutatásunk fókuszában a migrációban érintett gyerekek két különböző célcsoportja áll: egyrészt, olyan „hátrahagyott gyerekek”, akiknek legalább egyik vagy mindkét közvetlen hozzátartozója, szülője külföldön dolgozik, vagy tartósan külföldön él egy kinti munkavállalás kapcsán, másrészt olyan gyerekek, akik külföldre költöztek szüleikkel, majd hosszabb-rövidebb idő elteltével hazatértek (és ez akár többször is megisméltódott velük). Kutatásunkat egy budapesti és két vidéki általános iskolában végeztük (a tanulmány ez utóbbiak közül csak az egyiket írja le). Előzetes információk alapján a kiszemelt iskolákba járó gyerekek közül többen érintettek voltak a külföldre irányuló migráció valamilyen formájában.

Iskolai látogatásaink során, első körben, tanárokkal készítettünk interjúkat: a velük folytatott beszélgetésekben azt vizsgáltuk, hogy reagál-e az iskola, és ha igen, hogyan az erősödő külföld fele irányuló mobilitásra, a gyerekekről való gondoskodás átalakulására, hiszen az iskola maga is e gondoskodási folyamatban hangsúlyosan résztvevő intézmény. Különösen egy olyan értelmezési kontextusban, ahol a családok átalakulását, a szerepek megváltozását az érintettek gyakran „szétszakadásnak”, „kettészakadásnak” aposztrofálják, és e megjelölés egyértelműen magában hordozza a veszteség érzetét, a családi élet átalakulásának hétköznapi drámáját. Kutatásunkban arra is kíváncsiak voltunk, hogy ezekből a sokszor észrevétlen, nagyrészt a színpalak mögött zajló privát folyamatokból, a családi kapcsolatok, kötődések és szerepek, a szülői gondoskodás átalakulásából mennyit érzékel az iskola (eleve nagyfokú látenciát feltételeztünk), tematizálódik-e ez a jelenség egy-egy gyermek, iskolai probléma, tanulási nehézség kapcsán, vagy másként írják le az ilyen „eseteket” a pedagógusok. Azt is tudni szeretnénk volna, hogy a gyermekek között

³ Durst, Judit: „Ez se élet, ez a kóborlás”. A helyi kiskirályoktól a globális futószalagig: észak-magyarországi roma transznacionális munkások mobilitás tapasztalatai. In: Váradai Monika Mária (szerk.): *Migráció alulnézetből*. Budapest: Argumentum Kiadó – MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, 2018. 43–72.

felmerül-e a külföldre költözés, a külföldi élet mint téma, és mindezt milyen narratívákkal keretezik. Kutatásunk e kezdeti fázisában kérdésfeltevéseink a gyerekekről való gondoskodás (szülői és intézményes – ez jelen esetben az iskola, a pedagógusok) válaszai, dilemmái körül fogalmazódtak meg, és kisebb mértékben állt módunkban a gyermekek értelmezéseit, narratíváit, a külföldi mobilitással kapcsolatos értékeléseit feltárni.

Azt is mondhatjuk, hogy egy látszólag módszertani indíttatású lépés az, hogy iskolákon keresztül találunk meg a kutatás számára érdekes, vagyis releváns alanyokat/gyerekeket, és rajtuk keresztül ismerkedjünk meg a családokkal, közvetlen családtagokkal is. Ám ez a megközelítés ráirányította a figyelmünket a gyermekek életminősége, jóléte szempontjából meghatározó ellátó-intézményre, magára az iskolára és az ott létező pedagógiai gyakorlatokra, az ezekhez kötődő narratívákra. A gyerekekről való gondoskodás, és e gondoskodás migráció által történt átalakulásaiban az iskola, annak válaszai, módszerei, tanári szerepei és narratívái kulcsszerepet játszanak. Ezért is döntöttünk úgy, hogy a gyerekekkel történő interjúkat megelőzően, részletes beszélgetéseket, a legtöbb esetben félig strukturált, narratív válaszokat is tartalmazó interjúkat folytatunk a kérdésre nyitott pedagógusokkal, elsősorban az érintett gyerekek tanítóival, és az iskolaigazgatókkal. A külföldre költözött, majd hazatért gyerekek kapcsán leginkább az iskolai reintegráció kérdése merült fel, az iskola intézményi válaszai, azok a pedagógiai módszerek, ötletek és tanári attitűdök, melyek a visszailleszkedés folyamatát segíthetik. Felmerült kérdésként a gyerekek e csoportjánál, hogy az iskola mennyire tartja „veszteségnek” a kint töltött éveket (mit mulasztott el a gyermek a tananyag, lexikális tudás tekintetében, egyes tantárgyak, például a magyar nyelv, irodalom, történelem területén), és mennyire értékeli azt „nyereségként” (idegen nyelv, tapasztalatok, a gyermek „horizontjának” kitágulása). A hátrahagyott gyerekeknél a hozzátartozó elköltözésével együtt járó érzelmi válságok, sokszor a családi szerepek átalakulása, a feladatok újraosztása, a gondoskodás formáinak átalakulása okoz nehézséget és ezek kapcsán merül fel az iskola, az adott tanár támogató szerepének növekedése.

2. Szakirodalmi kitekintés

A kelet-európai országok EU-s csatlakozása és az ezzel járó szabad munkaerő-áramlás a migráció új formáit hozta magával, ezzel együtt a családok térbeli mobilitási mintázatainak bővülését is. A migrációban érintettek száma megugrott, és a migrációban érintett családok élményei, tapasztalatai is ennek megfelelően diverzifikálódtak.⁴ A Magyarországról kiinduló migráció elsősorban 2010 után erősödött meg jelentős mértékben, és azóta is fennáll ez a megemelkedett szint.⁵ Miközben a külföldi munkalehetőségek és migrációs formák is folyamatosan változnak az Európai Unióban,⁶ a „család” fogalma, struktúrája is jelentős változásokon esett át; beleértve a család és a háztartás fogalmának sokfélévé válását, az együtt- és különélési módok sokaságát, az egyszülős családokat, a két háztartásban nevelt közös gyerekeket. Bailey és Boyle a migráció és család fogalmának interszekcionalitására hívják fel a figyelmet,⁷ mások annak jelentőségére mutatnak rá, ahogy a transznacionalitás fogalma megtermékenyítően hat a migráns családokról alkotott tudományos gondolkodásra.⁸

A transznacionalizmus elméleti és módszertani megközelítése a migráns kettős-, illetve többes kötődéseiről, szociális, gazdasági és politikai beágyazottságáról, több lokalitáshoz való, változó mértékű, ám egyidejű kötődésekről beszél (más szóval multilokalitásokról), beleértve a „származási” országot, illetve közösséget, valamint azon

⁴ Koser, Khalid – Lutz, Helma (eds.): *The new migration in Europe: Social constructions and social realities*. Springer, 1998.; Nyíri Pál - Tóth, Judit: *Fullerton, Maryellen: Diasporas and Politics*. Budapest: Center for Migration and Refugee Studies, 2001.

⁵ Hárs Ágnes: Növekvő elvándorlás – lehetőségek, remények, munkaerőpiaci hatások. In: Tóth István György (szerk.): *Középosztály(ok) Magyarországon és Európában*. Budapest, 2018. oldalszám?

⁶ Noin, D. – Woods, R. (eds.): *The changing population of Europe*. Oxford: Basil Blackwell, 1993.; Rapport, Nigel – Dawson, Andrew: Home and movement: a polemic. In: Rapport, N. J. – Dawson, A. (eds.): *Migrants of identity: perceptions of home in a world of movement*, Oxford – New York, NY: Berg, 1998. 19–38.

⁷ Bailey, Adrian – Boyle, Paul: Untying and retying family migration in the New Europe. *Journal of ethnic and migration studies*, Volume 30 Issue 2, 2004. 229–241.

⁸ Bacas, Jutta Lauth: *Cross-border marriages and the formation of transnational families: a case study of Greek-German couples in Athens*. WPTC_02-10, 2002.

lokálisokat, melyek az ún. „befogadó” országhoz, annak társadalmához, közösségeihez kötik a bevándorlót (ekkor beszélünk kettős kötődésekről, ennek dinamikája, ambivalenciája, változó erőssége számos kutatás tárgyát képezte és képezi napjainkban is). Mindeközben a kötődések e komplex hálózata további földrajzi helyeket és lokálisokat, valamint ezekhez rendelhető személyes kapcsolatokat is tartalmazhat, például azért, mert a migrációban érintett család, kisközösség, etnikai csoport más befogadó országokban, illetve földrajzi lokálisokon is jelen van, és globális értelemben kiterjedt személyes kapcsolatokkal rendelkezik. E mechanizmusok mentén olyan bonyolult transznacionális hálózatok alakultak ki tehát mára a világban, melyek pontos feltérképezése szinte lehetetlen vállalkozás, különös tekintettel azok nagy változékonyságára és szituativitására. A migrációban érintettek jellemzően párhuzamos társadalmi kötődéseket tartanak fenn, egyfajta parallel „világok”/ valóságok résztvevői, változó mértékben és intenzitással, melyek által változó mértékben ugyan, de sokféle aktivitás, emberi interakció és tudás egyidejű részeseivé válnak.⁹

Az utóbbi két évtized migrációs szakirodalmi a migráns társadalmi identitásokat a transznacionalizmus folyamatának kontextusában írják le és elemzik, illetve a transznacionalizmust a „migráns lét” sajátosságaként emlegetik.¹⁰ Mindezek fényében újfajta kérdések kerülnek terítékre, mint például a transznacionalizmus hatásai a hagyományos családszerkezetekre, például a Skócia felé irányuló lengyel migráció kapcsán,¹¹ vagy a romániai migránsok dél-európai munkavállalása kapcsán.¹² Más kutatók arra hívják fel a figyelmet, hogy a migráció és a család kapcsolatára kevés tudományos, elméleti igényű kutatás irányult mindeztidáig Európában,

⁹ Schiller, Nina Glick – Basch, Linda – Szanton Blanc, Cristina: From immigrant to transmigrant: Theorizing transnational migration. *Anthropological quarterly*, 1995. 48–63.

¹⁰ Boyle, Paul: Population geography: transnational women on the move. *Progress in Human Geography*, 26, Issue 4, 2002. 531–543

¹¹ Moskal, Marta: Transnationalism and the role of family and children in intra-European labour migration. *European Societies*, Volume 13, issue 1, 2011. 29-50.

¹² Belorgey, N. – Gerbe- Emdeb, B. – Horstmann, S. – Kuhn, A. – Vogel, D. – Stibbs, P.: *Social Impact of Emigration and Rural Urban Migration in Central and Eastern Europe (VI/2010/001)*. Synthesis report, 2012.

kitérve például az olyan részkérdésekre, mint a család fogalma a közgazdasági elméletekben.¹³

Magyarországon a migráció családokra kifejtett hatásaival az utóbbi bő évtizedben néhány kvalitatív jellegű kutatás foglalkozott, egy-egy részterületre világítva rá elsősorban. A magyarországi bevándorlógyerekek iskolai integrációját vizsgáló kutatás¹⁴ volt az első olyan jellegű kutatás hazánkban, mely elsősorban kvalitatív kutatási módszerekkel – terepmunkával és etnográfiai interjúkkal – kereste a választ arra a kérdésre, hogy miként kezeli a magyar közoktatás a külföldi gyerekeket, hogy integrálja őket. E kutatás fókuszában tehát egyértelműen a gyerekek álltak, nemcsak kutatási témaként, hanem azért, hogy elbeszéléseikre, iskolai és iskolán kívüli tapasztalataikra a kutatás komoly figyelmet szentelt. A közelmúlt migráció/mobilitás és gyermekek, illetve családok témakörök metszéspontján született a *Migráció alulnézetből*¹⁵ c. tanulmánykötet¹⁵, melynek számos tanulmánya kutatja a migráció interszekcionalitását gender, etnicitás vagy éppen életkor vonatkozásában. Durst Judit tanulmánya a mélyszegénységben élő romák kitörési, boldogulási esélyeit járja körül.¹⁶ A külföldi munkavállalás és az ezzel járó időszakos távollét felől közelítve, az elvándorlást egyfajta befektetésként elemzi, melynek ugyan „ára” van, viszont az elvándorlók abban bíznak, hogy gyermekeik jobb életkörülmények között nőnek fel. Néhányuk számára megnyílnak a társadalmi mobilitás csatornái akár úgy, hogy a későbbiekben tovább tudnak tanulni, akár úgy, hogy a korábbiakban külföldön elsajátított angol nyelvtudással egy szakma megszerzését követően maguk is külföldön (jellemzően Angliában vagy Kanadában) tudnak majd munkát találni.

¹³ Zlotnik, Hania: Migration and the family: The female perspective. *Asian and Pacific Migration Journal*, Volume 4, Issue 2–3, 1995. 253–271.

¹⁴ Nyíri, Pál – Tóth, Judit – Fullerton, Maryellen: *Diasporas and Politics*. Budapest: Center for Migration and Refugee Studies, 2001.

¹⁵ Nyíri et al., 2001

¹⁶ Durst, Judit: „It’s better to be a gypsy in Canada than being a Hungarian in Hungary.” The ‘new wave’ of roma migration, In: Vidra Zsuzsa (ed.): *Roma Migration to and from Canada. The Czech, Hungarian and Slovak Case*. Budapest: CEU, CPS 2013. 203–248.; Durst, 2013.

Németh Krisztina tanulmánya áll tematikusan és módszertanilag is a legközelebb saját pilot kutatásunkhoz.¹⁷ Németh olyan, külföldi munkavállalás kapcsán mobilitásban érintett gyermekekkel interjúzott, akik vagy kiköltöztek szüleikkel, majd hazatértek, vagy hátrahagyott gyermekként a külföldön élő apát várják, egyszerre élvezve a külföldi munkavállalás anyagi előnyeit (az itthon maradtak így képesek anyagi értelemben „túlélni”), és szembesülve a távolélő szülő hiányával, a skype-on keresztüli kapcsolattartás korlátozott lehetőségeivel. Németh tanulmányában a gyermeknarratíva, azaz a gyermek hangja („voice of the child”) hangsúlyos szerepet kap, pilot kutatásunk folytatásaként ezt a megközelítést kívánjuk erősíteni saját kutatásunkban is, a későbbiekben a módszertani részben tárgyalt módon és eszközökkel. Az említett kötetet szerkesztő Váradi Monika munkája,¹⁸ ugyan áttételesen, de szintén kapcsolódik kutatásunkhoz, hiszen a külföldi gondozói-ápolói munkát végző nők egyértelműen hiányoznak az itthoni, akár formális, akár informális gondoskodási rendszerekből, viszont, amint arra a szerző rámutat, a közép- és alsó-középosztálybeli családok esetében elsősorban a gyermekeiket már felnevelt, középkorú vagy annál idősebb nők távoznak. Ez persze nem jelenti azt, hogy nagymamaként, nagynéniként, vagy más kapacitásukban ne hoznának létre hiányokat az érintett nők az itthoni gondoskodás gyakorlataiban, mely akárcsak globálisan, itthon is egy erősen feminizálódott szektornak számít. Érdemes továbbá azt is megjegyezni, hogy az európai népesség növekvő mértékű elöregedésével az ápolási piac egyre jobban kiszélesedik, és feltételezhetően bővülni fog azon magyarországi ápolók köre, akiket ezek a munkalehetőségek megszólítanak.

A szakirodalom egy jelentős része a mobilitás gyerekekre gyakorolt hatásait veszi számba: szó van tanulmányi eredmények változásáról (mindkét irányban), a fizikai és érzelmi jólét szintjének változásáról, a gyermek motivációinak, ambícióinak, közeli terveinek és jövőbeli elképzeléseinek átalakulásáról. Ezen kutatások alapján nyilvánvaló, hogy a kivándorlás eredményei „vegyesek”, de azt is

¹⁷ Németh Krisztina: Kiköltöző és otthon maradó gyerekek. A transznacionális migráció gyerekperspektívából. In: Váradi Monika Mária (szerk.): *Migráció alulnézetből*. Budapest: Argumentum Kiadó; MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, 2018. 170–188.

¹⁸ Váradi, 2018.

mondhatjuk, hogy a külföldi munkavállalás „ára” a család és ezen belül a gyermekek vonatkozásában is komplex, messze nem egyértelmű, hogy merre billen a mérleg nyelve (azaz a nyereség vagy a veszteség irányába).

Egyes szerzők szerint a gyermekeket nagyon megviseli, amennyiben egyik vagy mindkét szülő külföldön vállal munkát. A külföldön munkát vállaló nők sok esetben szembesülnek erős társadalmi stigmával,¹⁹ ezzel kapcsolatos kelet-európai kutatások is léteznek. Lengyelországban például egy erősen stigmatizáló szóhasználatot élve „euró-árváknak” hívja a közbeszéd az ilyen gyermekeket. Az ilyen közbeszéd sokakban büntudatot kelt, és az érintettek önmagukat hibáztatják. Egyes tanulmányok ezt a jelenséget vizsgálják,²⁰ mások a hátrahagyott gyermekek körében jelentkező szorongásokat, depressziós jelenségeket,²¹ vagy az iskolai teljesítmények változását kutatják.²² A kutatások egy következő csoportja a külföldi munkavállalás kedvező hatásaira koncentrálnak: az általa megnövekedett háztartási jövedelem, a gyermekek oktatásába fektetett anyagi ráfordítások növekedését, a magasabb színvonalú egészségügyi ellátást, a minőségibb étkezést, amelyek jobb egészségügyi állapotot eredményezhetnek²³.

¹⁹ Sørensen, Ninna Nyberg – Vammen, Ida Marie: Who cares? Transnational families in debates on migration and development. *New Diversities*, 16, no. 2. 2014. 89–108.; Gréen, O. S.: *Labour migration in the enlarged Europe: children left behind in Central and Eastern Europe*. Gothenburg: Centre for the Baltic Sea Region and Eastern European Studies (CBEES), CBEES Annual Conference, 2014

²⁰ Mazzucato, Valentina – Schans, Djamilia: Transnational families and the well-being of children: Conceptual and methodological challenges. *Journal of Marriage and Family*, 73, issue 4, 2011. 704–712.

²¹ Botezat, Alina – Pfeiffer, Friedhelm: *The Impact of Parents Migration on the Well-Being of Children Left Behind—Initial Evidence from Romania*. ZEW-Centre for European Economic Research Discussion Paper 14-029, 2014.

²² Gréen, O. S.: *Labour migration in the enlarged Europe: children left behind in Central and Eastern Europe*. Gothenburg: Centre for the Baltic Sea Region and Eastern European Studies (CBEES), CBEES Annual Conference, 2014.; Tolstokorova, A. V.: Where have all the mothers gone? The gendered effect of labour migration and transnationalism on the institution of parenthood in Ukraine. *Anthropology of East Europe Review*, 28 (1) Spring 2010., 184–201.

²³ Antman, Francisca: The impact of migration on the family left behind. In: Constant, Amelie F. – Zimmermann, Klaus F.: *International Handbook on the*

3. Kontextus

A migráció családokra és gyerekekre gyakorolt hatásának vizsgálatát érdemes a vándorlás jelenségének és az azzal kapcsolatos legfrissebb statisztikai adatok kontextusába elhelyeznünk.

Hazánkban a bevándorlás mértéke a rendszerváltás óta jelentéktelen volt, és a kormányzati diskurzus ellenére 2015 után is az maradt. A népesség kevesebb, mint 2%-a tekinthető bevándorlónak. A KSH szerint 2018-ban hazánkban közel 162 ezer külföldi állampolgár tartózkodott (stock adat), a bevándorlás éves mértéke 20–41 ezer fő között mozgott az elmúlt 10 évben (flow adat). Magyarország ezekkel az arányokkal az Európai Unió sereghajtója a bevándorlás tekintetében, ami nem meglepő, hiszen a szigorú szabályok, a nem túl versenyképes társadalmi-gazdasági környezet (a bérek és költségek aránya; az alapvetően bevándorlóellenes társadalmi közeg, az integráció támogatottságának hiánya) és a fejlettebb, nyitottabb országok közelsége, valamint az ellenséges közbeszéd nem teszi Magyarországot vonzó célországgá. Mindez azzal együtt is érvényes, hogy az elmúlt évben a kritikussá váló munkaerőhiány lokális kezelésére számos vállalat kezdett el külföldi munkaerőt rekrutálni.

A bevándorlással szemben a magyarok kivándorlása erőteljesen megnövekedett az elmúlt 5-6 évben. Magyarországra, más Közép-Keleti európai államokkal ellentétben (pl. Lengyelország, Románia vagy Bulgária) nem volt jellemző, hogy az EU csatlakozást követően nagy tömegek indultak volna meg a kontinens nyugati országaiba. A kivándorlás a 2008-as válságot követően kezdett erősödni, de 2012 óta exponenciálisan nő. A kivándorlás mérése módszertanilag nagyon

Economics of Migration. Cheltenham: Edward Elgar Publishing House Ltd., 2013.; Soresen – Vammen, 2014.

komplex és tökéletlen.²⁴ Különböző számítások²⁵ alapján azt becsüljük, hogy évi 50–100 ezer körülire tehető azok száma, akik külföldre költöznek. Összesen az EGT országokban közel fél millióra tehető a magyar kivándorlók aránya, globálisan pedig 600–650 ezer fő közötti számot becsülünk. A legtöbb magyar Németországban, Ausztriában és az Egyesült Királyságban tartózkodik. Csak Németországban 180 ezerre, az Egyesült Királyságban 130–180 ezerre becsülték az ott élő magyarok számát 2017-ben. Fontos még megemlíteni, hogy a kivándorlás nem csupán az érintett népesség számosságára, hanem annak összetételére is aggasztó: elsősorban a magasan képzett, fiatal, mobil, nyelveket beszélő, vagyis a hazai munkaerőpiac számára a leginkább hiányzó népesség vándorol el, akik ráadásul már a jelenben, vagy a közeljövőben gyereket nevelnek.

A gyerekek vándorlásával kapcsolatban egy friss európai tanulmány ad fogódzót: az EU-ban közelítőleg 2,6 millió olyan gyermek élt 2018-ban, aki az unió más országában született.²⁶ Ez az adott korosztály közel 3%-át jelenti. Romániából a legjelentősebb az elvándorlás, ahonnan közel 600 ezer 0–9 éves korú gyerek vándorolt az EU más országaiba, de igen jelentős a lengyel (240 ezer) és bolgár (135 ezer) származású, ám más EU tagországban élő gyerekek száma is. Magyarország a mérsékelt országok közé tartozik e tekintetben,

²⁴ A kivándorlás mértékét rendkívül nehéz mérni, különösen az EU-n belüli vándorlás tekintetében. Továbbá, számos definíciós problémával is szembesül az ilyen statisztika: kivándorlónak tartja-e a rendszeres cirkuláris vándorlást, a napi vagy heti ingázókat. A kibocsátó országok általában nem rendelkeznek pontos statisztikával a kivándoroltak számáról, így részben kénytelenek a fogadó országokéra hagyatkozni. Ezek a leginkább megbízható, úgynevezett tükörstatisztikák, vagyis azon országok bevándorlási adatainak összesítése, ahová a magyarok kivándoroltak. Azonban ezek sem adnak teljes képet, és gyakran nem áll belőlük rendelkezésre elég friss adat. További probléma, hogy a bevándorlási statisztikákban csak a legalább egy évig ott tartózkodni szándékozó és hivatalosan bejelentkező személyeket regisztrálják. Az EU-n belül viszont gyakoriak a rövidebb időtartamú vagy ingázó – többnyire munkavállalási célú – mozgások. Ezeket a célország munkaügyi statisztikái vagy a hazai munkaerő felmérés jeleníti meg.

²⁵ Blaskó, Zsuzsa: Studying emigration by extending a large-scale household survey. Methodology, evaluation and descriptive findings. *Working Papers on Population, Family and Welfare 21*. Budapest: Hungarian Demographic Research Institute, 2015.

²⁶ Schumacher, G. – Löschner, J. – Sermi, F.: *Data on Children in Migration*. Joint Research Center Technical Report. EU: Luxembourg, 2019.

egyelőre: 2018-ban 53 ezer 0–19 éves korú gyermek élhet más EU-s tagországban, ám ez a szám a 2014-es 27.700-as érték óta folyamatosan növekszik, öt év alatt közel megduplázódott.

A kivándorlásnál is nehezebb a hazatérők arányát mérni. Ebben a tekintetben is több forrásból származó becslésekre kell hagyatkoznunk, ám ezek a vándorlási adatok között a legkevésbé megbízhatóak. Az MTA KTI munkatársai úgy becsülték, hogy a 2011–16-os időszakban a külföldön munkát vállalók közel fele tért vissza.

4. Módszertani kérdések

Ahogy a bevezetőben felvázoltuk, jelen tanulmány egy 2018 tavaszán iskolákban végzett pilot kutatás eredményeit foglalja össze, valamint betekintést nyújt a tervezett további kutatás tartalmi és módszertani kérdéseibe. A kutatás központi kérdése, hogy a felerősödő transznacionális mobilitás hogyan hat a családokra és elsősorban a kiskorú gyerekekre. A kutatásban célunk, hogy a migrációra adott intézményi, iskolai válaszok vizsgálata mellett képet adjunk arról, hogy a migrációt hogyan élik meg a gyerekek, hogyan hat a külföldön szerzett tapasztalat rájuk. Az elvégzett pilot kutatás során mindkét témában még csak kezdetleges információkat gyűjtöttünk össze, ezek azonban fontos támpontokat adnak a téma vizsgálatának módszertani kihívásairól és lehetőségeiről.

A migrációban érintett gyereket – a kutatás pilot szakaszában – oktatási intézményeken keresztül értük el. Mélyfúrás jellegűen egy-egy terep mélyebb bemutatásán keresztül vizsgáljuk a migrációs tapasztalatokat. Elsősorban olyan intézményeket kerestünk meg, ahol előzetes ismereteink alapján feltételeztük, hogy jelentős a hazatérő vagy hátrahagyott gyermekek száma. A pilot kutatást több eltérő iskolában végeztük, hogy képet kaphassunk az eltérő migrációs tapasztalatokról és intézményi válaszokról. Kutatási terepként így egyrészt migrációban kifejezetten érintett általános iskolákat kerestünk fel Dél- illetve Kelet-Magyarországon, ahol hátrányos helyzetű tanulók vannak. Jelen tanulmányban azonban e két terep közül csak a kelet-magyarországi iskolában szerzett tapasztalataink szerepelnek; a dél-dunántúli helyszínnel kapcsolatos nagyon kezdetleges ismereteink nem teszik lehetővé annak bemutatását.

Pilot kutatásunk másik helyszíne egy budapesti általános iskola, amelyben jellemzően középosztálybeli családok gyermekei tanulnak. Ezekben az intézményekben előzetesen félig strukturált interjúkat végeztünk pedagógusokkal és intézményvezetőkkel, valamint csoportos interjút készítettünk 10–14 éves, transznacionális mobilitásban érintett tanulókkal. A pedagógus-interjúk nyomán képet kaptunk a migráció mértékéről és jelentőségéről az iskolai életben, és arról, hogy a migrációs tapasztalat hogyan jelenik meg az iskolai környezetben, pedagógiai szempontból hogyan reagálnak a diákok tapasztalataira a tanárok és általában mennyit tudnak róla.

Az iskolákon keresztüli kapcsolatfelvétel meghatározó jelentőségű abból a szempontból, hogy milyen információkhoz férhetünk hozzá kutatóként, és milyen pozíciónk alakul ki a terepen. Az iskola, mint az interjúk és a kapcsolatfelvétel helyszíne, sajátos szűrőként működik a gyerekekkel és a családokkal való viszonyban. Kutatásunk célja, hogy a gyermekek migrációs tapasztalatát vizsgáljuk. Az iskolai környezet lehetőségeket ad arra, hogy a gyermek saját, kortárs környezetében megfogalmazott vagy megjelenített narratívájáról nyerjünk képet.

Kutatásunk egyik legfontosabb módszertani kihívása a gyermekek perspektívájának vizsgálata. A „gyermek hangja” egy ritkább megközelítés a transznacionális migráció területén, amely új perspektívát hozhat az eddig kifejezetten felnőttekre fókuszáló kutatási irányokhoz képest, amelyek a munkaerőpiaci migrációt, Európa különböző részein élő családokat és a kortárs magyar családok változásait vizsgálják. A különböző verbális készségekre alapuló kutatási módszerek azonban, amelyeket a pilot során mi is alkalmaztunk (narratív, félig-strukturált és strukturálatlan interjúk, valamint csoportos beszélgetések) korlátozottan alkalmazhatók az olyan személyek, illetve helyzetek esetében, akiknél/ahol ez a hosszabb elmesélés kevésbé meghatározó jelentőségű a kommunikációban ahhoz, hogy a megélt tapasztalatról információt kaphassunk. A fiatalabb, 6–10 éves korosztály és iskolai környezete vegyesnek tekinthető abból a szempontból, hogy az interjú mennyire alkalmas technika a tapasztalatok átadására. Ezentúl nagy különbségeket látunk a pilot kutatás során abban is, hogy hogyan tudjuk megszólaltatni a budapesti, értelmiségi családokból származó gyerekeket a migrációs élményeikről és a falusi, alacsonyabb iskolai végzettségű családok gyermekeit a félig strukturált interjúk keretében.

Épp ezért a kutatás folytatásában innovatív megközelítésként a „gyermek hangját” rendhagyó kutatási módszerekkel szeretnénk felderíteni: vizuális eszközökkel szeretnénk folytatni a gyermekekkel való kutatást, aminek keretében közelebről megismerhetjük a migrációra vonatkozó gondolataikat, élményeiket.

A migrációs tapasztalat kutatása is sajátos kihívásokat jelent épp a mozgásból fakadóan, ami komplex, változó, eltérő térbeli helyekhez és időszakokhoz kapcsolódó élményeket foglal magában. Ahogy Németh Krisztina is rámutat tanulmányában, a korábbi narratívákkal ellentétben az újabb kutatások a gyermekeket már nem mint a családi migráció szenvedő passzív áldozatait mutatják be, hanem megpróbálják feltárni a gyermekek ágenciáját és adaptációs stratégiáit. Németh Krisztina 2016-ban végzett iskolai környezetben kutatást Baranya megyében gyermekek migrációs tapasztalatairól. Egy iskolai foglalkozás keretében készítettek a tanulók rajzokat „külföldön élni” címmel. A foglalkozáson részt vettek migrációs tapasztalattal rendelkező és abban nem érintett gyermekek is. A foglalkozás után Németh félig strukturált interjúkat készített, amelyeket narratív visszakérdezésekkel²⁷ és szabad meséléssel egészített ki. Kutatásunkat hasonló módszertani megközelítéssel tervezzük folytatni, azzal a különbséggel, hogy az egyszeri rajzolás, illetve interjúzás helyett rendszeres kreatív, művészeti foglalkozások keretében szeretnénk az adott terepeken gyermekekkel mélyebb kapcsolatot kialakítani. A hosszabb távú, intenzívebb kapcsolat révén azt reméljük, hogy komplexebb képet kaphatunk az adott iskolában tanuló gyermekek élményvilágáról általában véve, ami a migrációs tapasztalatok és narratívák megértését is elmélyíti.

A kutatásban való részvétel a bevont kiskorúak, pedagógusok és családok részéről önkéntes alapú. A kutatás során minden megkérdezett kiskorúval szülőjének a beleegyezését kértük a gyermeke kutatásban való részvételéhez. Az adatokat, valamint a kutatás helyszínéül szolgáló iskolákat anonimizáltuk, hogy védjük az intézmények, valamint a kutatásban résztvevő személyek adatait.

5. Fővárosi középosztálybeli gyerekek iskolai visszailleszkedése – a be-, illetve a visszafogadás „kultúrája”?

Pilot kutatásunk kezdő szakaszában több kéttannyelvű (elsősorban magyar-angol) állami fenntartású általános iskolának küldtünk írásos megkeresést, melyben röviden ismertettük a kutatás témáját és célunkat, hogy olyan oktatási intézményeket keressünk, ahova járnak transznacionális mobilitásban érintett gyerekek, és megosztanák velünk az érintett pedagógusok, intézményvezetők a kérdésben szerzett tapasztalataikat. Nehezen jöttek a válaszok, amin nem lehetett nagyon meglepődni, ismerve az iskolák leterheltségét, a tanárok elfoglaltságainak széles skáláját. Egy kéttannyelvű budapesti iskola mutatkozott az elejétől nyitottnak a kooperációra, így végül hozzájuk látogattunk el néhány alkalommal, hogy interjúkat készítsünk tanárokkal, diákokkal egyaránt. A kutatás későbbi szakaszának céljaként jelöltük meg a gyerekek szüleinek elérését, a pilot fázisban erre nem volt lehetőségünk. Ők azzal járultak hozzá a kutatás e szakaszának sikeréhez, hogy kivétel nélkül beleegyeztek, hogy gyermekükkel interjút készítsünk a témában.

A pedagógusokkal beszélgetve azt tapasztaltuk, hogy a hazatérő gyermekek kapcsán elsősorban a visszailleszkedés technikai nehézségei foglalkoztatják a tanárokat és az intézményeket. Itt elsősorban az éves különbözeti vagy osztályozó-vizsgákra gondolnak, a tananyagban lemaradt gyermek korrepetálásához kapcsolódó kérdésekre (ki korrepetálja, milyen formában), a tanárok erőforrásainak végességére. A kint töltött időszak tehát az iskola felől nézve „lemaradásként”, „kihagyásként”, a lexikális ismeretek hiányaként, különösen egyes tárgyakhoz kapcsolódóan (magyar, történelem) jelenik meg. *„Elnézni sokáig nem lehet. Korrepetálás az működik, az elnézést helyett pedig a türelmet használnám. Folyamatosan javítjuk, és előbb-utóbb utolérjük magunkat, mert ilyenkor még szivacsként működnek a gyerekek. Viszonylag jól tudnak alkalmazkodni.”*

Néhány esetben a kint töltött időszak nyelvi problémákat is eredményez, és meglepő módon nem állítják vele rögtön szembe a kint elsajátított külföldi nyelvismeretet, ami egyfajta egyoldalú megközelítésről árulkodik.

„Van egy kislány, aki tavaly érkezett... összességében én azt látom, hogy jól beilleszkedett. Viszont van ez az iskolarendszer nálunk, hogy

nagyon adatorientált, ami komoly gondot okoz neki. Plusz én azt is látom, hogy nyilván a magyar nyelvet ő egy más szinten beszéli (éveket élt kint a gyerek, ott kezdett kint iskolába járni), hogy a magyar nyelvoktatás neki egy probléma. Én ebben látom a legfőbb nehézséget.”

A legtöbb tanári véleményben az fogalmazódik meg, hogy a korábban is jó tanulóként ismert, jó képességű gyerekek birkóznak meg nagyobb nehézségek nélkül ezzel a feladattal (a felzárkózással), míg az eleve nehezebben tanuló, korábban is rosszabb eredményeket produkáló gyerekeknek jelent ez a folyamat nagyobb kihívást, az ő hátrányaik tovább növekszenek, illetve halmozódnak külföldről visszatérve. A „jó tanuló”-ként címkézett gyerekek általában otthonról több támogatást, nagyobb kulturális és általában gazdasági tőkét hoznak magukkal, ami egyfajta pufferként működik a nehézségek idején („a családok ezt megoldják”, utal a jelenségre az egyik pedagógus). Mindez leginkább azt sejteti, hogy a gyerekek leginkább magukra, egyéni készségeikre és képességeikre vannak utalva e téren, és minimális külső segítségre számíthatnak a tananyag-átadáson és a számonkérésen túl. Legfeljebb a saját (családi) forrásokból megoldott korrepetálásra, felzárkóztatásra támaszkodhatnak.

A visszailleszkedés másik fontos területe nyilvánvalóan a társas kapcsolatokat érinti. Gyakran elhangzik a tanárokkal készült interjúkban, hogy azoknak a gyerekeknek megy nehezen a visszailleszkedés, akik eleve zárkózottabbak, kevésbé szociálisak voltak, míg a nyitott, barátkozós gyerekek megtalálják a módját, hogy újra megfogódzzanak az iskolai közösségben.

„Az, hogy ő emberként be tudott illeszkedni és mindenféle gond nélkül, azt nem tudom, hogy az ő jelleméből adódik-e, vagy annyi sokfélélt látott már, hogy ő jobban veszi ezt az akadályt, az egy érdekes kérdés... Van egy másik kislányunk, nem tudom, honnan jutott eszembe, negyedikben, félévben csatlakozott az osztályhoz, de ő eleve egy hátrányos helyzetű kislány, beilleszkedési zavaros, viselkedésváros, neki komoly gondjai vannak a társas kapcsolatokban. De ez pont az ő problémájából is adódik.”

A visszailleszkedés kérdéséről a megszólaltatott tanárok meglehetősen hasonlóan vélekednek: említenek olyan eseteket, ahol a gyerekek hazatérve „felvágósak lesznek”, másként kezdenek el viselkedni a társaikkal, aminek természetesen beilleszkedési problémák állhatnak a háttérében. Jellemzően az előbbiekért az

érintett gyereket kéri számon, azaz a be- vagy visszailleszkedés terhét egyértelműen rájuk róják (a szakirodalom ezt 'the burden of integration'-ként emlegeti). Az osztályfőnök mindenesetre, feladatköréből adódóan, figyeli a gyerekek hogylétét, és ha komolyabb nehézségeket észlel, konzultál a szülőkkel, beszélget a gyerekekkel. Az ilyen pedagógiai intervenciók sikerességét azonban nem tudjuk megítélni, mert nagyrészt csak a tanárok egyoldalú értékeléseire tudnánk hagyatkozni.

Ha úgy tesszük fel a kérdést, hogy előny-e vagy hátrány az iskola és a pedagógusok felől nézve a külföldön töltött időszak, az ottani iskolai tanulmányok, akkor az egyértelműen látszik, hogy a tanári válaszok erősen technicizálják a kérdést, és a hangsúly a kiesett tananyagrészek „bepótlásán” van, eleve hiányként értelmeződik itthonról nézve a kinn töltött időszak, minden idő és energia a felzárkóztatáson van, annak apró technikai részletein. Mindeközben csorbul a gyerekek önértékelése, „kevésnek” érzik magukat, miközben feltételezhető, hogy hatalmas tudással gazdagodtak külföldön, de az nem vagy alig értelmezhető az itthoni iskolai keretek között.

Ez a sokszor emlegetett tananyagmennyiségből adódó nyomás mellett annak is betudható, hogy semmiféle módszertan, megközelítésbeli útmutató nem áll rendelkezésére a pedagógusoknak e téren. Feltételezhető, hogy sokat segítene a visszailleszkedésben, ha a pozitívumokra (is) terelődne a figyelem, a gyermek által szerzett tapasztalatok fontos tudásként és értéként lennének keretezve a tanárok által. Apró ötletekről, próbálkozásokról hallottunk: így például az egyik osztályfőnök ki szokta hívni az elvándorlásban vagy visszaköltözésben érintett gyereket az osztály elé, és megkéri, hogy mutassa meg a térképen, hová költözik vagy honnan tért éppen vissza. Máskor a gyerekek szájából hangzanak el rövid utalások arra, milyen volt a kinti iskola, az ottani gyerekek. Ritkaság azonban, hogy ezeket koherens narratívákban, hosszú leírásokban találják a gyerekek, sokkal inkább egy-egy kontextushoz kötődően jelennek ezek meg apró emlékmorzsákként. *„Napi szinten nem beszélgetünk róla, inkább konkrét helyzetekben jön elő, hogy lehet ezt másként is, hogy én megéltém ezt másként is. De mi ebből nem csinálunk külön ügyet, természetesen kezeljük”* – összegzi hozzáállását az egyik pedagógus.

Tovább árnyalja a képet az a tanári vélemény, mely szerint igenis, a gyerekek között sok szó esik a „külföldről”, gyakran éppen az órai

beszélgetések folytatásaként, illetve az egymásnak átadott információk hitelesebbek is, mint ha azt a tanároktól hallanák a gyerekek: *„Az gondolom, hogy más tapasztalásokkal élnek közöttünk, tanítják a gyerekeket. Egy-egy téma kapcsán előjönnek ilyenek. És az, hogy egymástól hallják, és nem én mondom, az teljesen másként csapódik le a gyerekekben, és adott esetben a szünetben folytatják a beszélgetést. Szerintem nekik az élményük sokkal gazdagabb. Többet láttak, a választási palettájuk talán nagyobb lett... mint az, aki csak az itteni dolgokkal ismerkedett meg.”*

A külföldről visszatérő gyerekek mellett kutatásunk kitér az ún. hátrahagyott gyerekek helyzetére is. A tanári interjúk során azonban minimális mennyiségű, elszórt információt lehetett megtudni a hátrahagyott gyerekek kérdésében. A tanároknak sok esetben bizonytalan információi voltak a gyerekek családi hátteréről, egy esetleges külföldi munkavállalásról valamelyik szülő esetében. Az apák külföldre költözése sokszor csak hónapokkal később derül ki, ha egyáltalán, főként, ha a „hagyományos” nemi szerepeket követve, eleve az édesanya foglalkozik inkább a gyerekekkel, ő jár szülői értekezletre, fogadóórára, ő áll levelezésben az osztályfőnökkel. Sokszor csak jóval később, a szülő kiköltözése után hónapokkal derül fény a változásra, a gyerek romló állapotának okait keresve, nyugtalanságának, feszült állapotának okait keresve.

A pedagógusok nehezen meséltek ilyen történeteket, gyakran csak többszöri rákérdezésre, feltételezhetően nem is elsősorban az esetek „kiadhatósága”, érzékenysége miatt, hanem ezeket a történeteket elsősorban családi válságokként kezelték és nem migrációs történetként tekintettek rájuk. Elhangzott olyan eset, melyben az édesapa Londonban dolgozik ápolóként, és a gyermek nehezen viseli a távollétét, másutt kettészakadt a család a külföldi munkavállalás miatt, de a hátramaradt anya és a gyerekek igyekeznek csatlakozni az édesapához. Egy lehetséges külföldre költözés várakozása és izgalma keveredett a bizonytalanságtól való félelem szorongásával ennél a gyereknél a tanárok szerint.

A tanárokkal készített interjúk alapján azt tapasztaltuk, hogy a kettészakadt család nehezen vagy egyáltalán nem adható el sikertörténetként a gyerekek között, így a csend, az elhallgatás stratégiáját választják ezek a gyerekek. Ellenben a külföldről visszatértek, egyfajta önigazolási stratégiaként is, ha nem is volt feltétlenül és minden szempontból sikeres a kint töltött időszak

számukra, könnyebben prezentálják sikerként a történetüket. Az ő visszailleszkedésük is viszonylag sikeresnek mondható a tanárok megítélésében a technikai akadályok ellenére, a semleges, színvak környezet mellett, illetve a szociális-érzelmi nehézségekre való reflexió hiányának dacára. Hogy ez miért van így, annak számos okát látjuk: a már említett, otthonról hozott tőkék szerepe és fontossága elvithatatlan. Van azonban még egy sokkal kevésbé direkt vagy egyértelmű kontextusa is a visszailleszkedések megvalósulásának. Kéttannyelvű jellegénél fogva az iskola jelentős számú kínai gyermeket fogad, nem utolsó sorban az iskola földrajzi elhelyezkedéséből is fakadóan. Az itt tanuló kínai gyerekek jelentős pedagógiai segítségben részesülnek a minél gyorsabb nyelvelsajátítás érdekében.

Az is érzékelhető ugyanakkor az intézményben, hogy a migrációt, mobilitást és az ezzel kapcsolatos befogadó attitűdöt nem kívánják a zászlajukra tűzni, mivel a téma kihangsósítása akár nem kívánt politikai szerepbe is hozhatja az iskolát, amit érezhetően kerülni akarnak. Az interjúkban érzékelhetően minden megszólaló a külföldről hazatért, illetve a külföldi gyerekek kapcsán beilleszkedésről, beolvadásról, visszailleszkedésről beszélt, anélkül, hogy bármiféle különös jelentőséget tulajdonítottak volna a külföldön elsajátított tudásnak, tapasztalásoknak vagy élményeknek. Ez egyfajta „színvak” hozzáállást eredményez, ami a felszínen legalábbis, igyekszik egyformán kezelni a gyerekeket, ugyanazon tanulmányi elvárásoknak megfeleltetni őket. E megfontolás mozgatja a felzárkóztatáshoz kapcsolódó „igazodást” sürgető beszédmódokat is a tanároknál, de ennek visszaköszönéseként a diákoknál is.

Gyereknarratívák

Az ebben a fővárosi iskolában tanuló, a tanárok által beazonosított, korábban külföldön élt gyerekek szülei új munkalehetőségeket keresve kerültek külföldre. Volt olyan édesapa, akinek megszűnt az itthoni munkahelye, egy másik jobb lehetőségeket keresve az USA-ban kapott álláslehetőséget. Van olyan gyerek, akinek a szülei egy nemzetközi szervezetnél dolgoznak, és rendszeresen küldték őket külföldre, a gyerekeket ilyenkor magukkal vitték. A gyerekek általában tárgyilagosan, viszonylag érzelemmentesen beszélnek ezekről a költözésekről. Van, aki kint kezdett el iskolába járni, más

egy budapesti iskolából került külföldre, majd tért haza és került az általunk meglátogatott kéttannyelvű iskolába, az angol nyelv erőteljesebb jelenléte miatt.

A hazaköltözést a gyerekek egy hosszabb folyamatként írták le az elbeszéléseikben. Volt, amelyik az anya honvágyára építette a hazaköltözés történetét, mások egy megszűnt munkahelyhez kötődtek. A szülői elbeszélések nélkül nyilván ezek csak részleges magyarázatokként értelmezhetőek. A történetek visszatérő motívuma a fokozatos hazaköltözés, több esetben is előbb az anya és a gyerekek tértek haza első körben, majd követte őket az apa, néhány hónap elteltével.

A külföldi iskoláról nem hallottunk részletes beszámolókat a gyerekektől, ami feltételezhetően legalább részben a direkt interjúmódszereknek köszönhető, egy későbbi játékos, indirekt kérdezői módszerrel valószínűleg több részlet is kiderülhet. Mindenesre a gyerekek a kinti iskolát játékosabbnak, kevésbé fegyelmezőnek élték meg, a gyerekek többsége kint sajátította el a nyelvet (angolt), és e folyamat részeként talált új barátokra. Van, akinek a muszlimokról, illetve a muszlim vallásról van sokkal árnyaltabb képe a kint (Ománban) töltött évek alapján, és közvetlenül cáfolja az itthon közkeletű sztereotípiákat a témában. Egy fiatalabb kisfiú viszont a külföld (Egyesült Királyság) hátrányaira mutat rá, a terrorizmus veszélyeire, szembeállítva a magyarországi közállapotok jelentette biztonsággal. *„Én itthon szeretnék majd egyetemre járni, meg az érettségit is itthon szeretném, mert Angliában sokkal több a terrorista, mint régebben”*, összegzi az említett kisfiú.

Utóbbi elképzelések erőteljesen támaszkodnak a hazai sajtóban megjelenő narratívákra. A gyerekekkel közösen zajlott beszélgetésen ez utóbbi megnyilvánulást az idősebb gyerekek rögtön hevesen cáfolják, és a beszélgetés politikai mederbe terelődik. Utóbbi azt jelzi, hogy a migrációban érintett gyerekek világosan érzékelik a kérdés politikai dimenzióit, maguk is aktívan reflektálnak, és részt vesznek az ilyen típusú narratívák gyártásában, reprodukálásában, illetve cáfolásában. Az egyik idősebb gyerek a korábban idézett kisfiúnak ellentmondva, a kinti élet hozadékairól a következőket mondja: *„Más maga a világnézet. Az, hogy nem azt látjuk, amit mindenki más, más szemszögből is látjuk a dolgokat. Mint például az említett terrorizmust. Meg ilyesmi. Nagyon más, mint itt, amit Magyarországon próbálnak bemesélni. Más perspektíva.”*

A csoportos beszélgetésben résztvevő, korábban külföldön élt gyerekek majd' mindegyike szeretne a későbbiekben visszatérni külföldre: van, aki nemzetközi érettségit tervez egy külföldi iskolában, más a visszatérést az egyetemi évekre tervezi, és van, aki felnőttként szeretne visszatérni, és ott munkát vállalni. A változatos tervek ellenére egységesen elmondható, hogy a korábban kint élt gyerekeket foglalkoztatja a „külföldi élet”, bármit is fedjen ez a komplex és az elbeszélésekben meglehetősen aluldefiniált fogalom.

6. „Reintegráció” a szegregált iskolákban, a roma gyerekek mobilitásának sajátosságai, extra nehézségei

Másik kutatási terepünk egy szinte kizárólag roma gyerekeket tanító szegregált iskola volt. Ebből az iskolából számos gyerek tölt vagy töltött több évet elsősorban Kanadában. A tanárokkal, illetve gyerekekkel folytatott beszélgetések alapján az ő migrációs tapasztalatuk sok szempontból nagyon különbözik a budapesti, középosztálybeli családoknál tapasztaltaktól. Ezek a különbségek a mobilitást előidéző okok különbözőségéből, másrészt a családok nagyon eltérő társadalmi helyzetéből fakadnak, ami meghatározza a migráció lehetőségét, illetve az ezzel kapcsolatos családi stratégiákat, valamint azt, hogy mennyire tudják figyelembe venni a gyerekek szempontjait. Másfelől a Kanadába való migráció nagyban különbözik az EU-n belüli migrációtól jogi szempontból is. Míg Kanadában menekült státuszért folyamodnak a családok, ami meghatározza a munkavállalási lehetőségeiket is, addig az EU-n belül sokkal kedvezőbb feltételek között tudnak munkát vállalni. Emellett a Kanadába irányuló migráció a családok számára nagy anyagi befektetést is jelent, ami sok esetben nem térül meg. A terepként szolgáló iskolába járó gyerekek családjai leggyakrabban azért költöztek külföldre, mert itthon egzisztenciálisan ellehetetlenültek. E családok leggyakrabban nem stratégiai döntés következtében, hanem menekülésszerűen költöztek el, így nem készültek fel arra, hogy mit jelent mindez a gyermek és az iskoláztatás szempontjából. Legfőképpen pedig nem készültek arra, hogy egyszer, viszonylag szűk időn belül, vissza is térnek: az iskolának nem jelentették a költözést, ami által a legális visszaköltözés útja járható maradt volna.

Ahogy Durst Judit említi több helyszínen végzett etnográfiai kutatása alapján, a hátrányos helyzetű romák jellemzően az a társadalmi csoport, amelynek a mobilitása a leginkább láthatatlan.²⁸ A migrációs szakirodalom szerint ők lennének azok, akik tőke hiányában nem indulnak el. Ennek ellenére az 1990-es évek második felétől újra és újra bejárta a sajtót a Kanadában menedékkérelemért folyamodó magyar roma családok esete.²⁹ A romák kivándorlási hulláma és a kivándorlási motivációik háttérben többek között az ellehetetlenülés, a marginalizáció és a cigánység diszkriminációja áll. Ennek szélsőséges megnyilvánulása volt a 2009-es roma gyilkosságorsorozat, aminek hatására egy újabb kivándorlási hullám bontakozott ki.³⁰

Durst 2013 után kezdte azt a kutatását, melyben magyarországi szegregált településeken élő romák mobilitását vizsgálta és követte őket a desztináció országába, Kanadába és az Egyesült Királyságba, valamint hazatérésüket követően is.³¹ A cirkuláris migráció helyett Durst a periodikus mobilitás fogalmát használja. Kutatásai alapján a prekár élethelyzetben lévő, alacsonyan iskolázott, jövedelemhiányos roma családok korábban Kanadába vándoroltak ki elsősorban, az elmúlt években viszont inkább Angliába vált a legfontosabb célországággá. Egyéb erőforrások hiányában ezeknek a családoknak a kapcsolati tőkéje az, ami a migrációban segíti őket, így a láncmigráció jelensége kifejezetten jellemző ennek a csoportnak a migrációs mintáiban. Számukra a transznacionális mobilitás egy „reményen alapuló társadalmi gyakorlat”.³² Saskia Sassen³³ ezzel szemben az erőforrás hiányos társadalmi csoportok migrációját a „survival circuit”, túlélési migráció fogalmával írja le. Míg Sassen a migrációban a kilátástalanságot hangsúlyozza, Durst az interjú tapasztalatai alapján egy a migrációban résztvevők szemszögét tükröző, pozitívabb keretezést ad, ami tükrözi, hogy számukra mit jelent a migráció.

²⁸ Durst, 2018.

²⁹ Bognár – Kovács, 2002.

³⁰ Durst, 2013.

³¹ Durst, 2018.

³² Durst Judit: *Szociológiai Szemle*, 2019. 45.

³³ Sassen, Saskia: *Global Cities and Survival Circuits*. In: Eitzen, D. Stanley – Baca Zinn, Maxine (eds.): *Globalization: The Transformation of Social Worlds* Florence. KY: Wadsworth Publishing. 2008.

Az általunk vizsgált környezet, illetve az itt jellemző migrációs minták és tapasztalatok sokban hasonlítanak a Durst által Szenthalmán^{[1]34} leírtakkal. Mivel mi a pilot kutatás során az iskolai tanárokkal és az intézményvezetővel készítettünk interjúkat, ezért az ő szemszögükből tudjuk elemezni a gyerekek és a családok migrációs tapasztalatait. Adataink alapján tehát azt tudjuk vizsgálni, hogy az iskolában és az iskolai életben hogyan jelenik meg a migráció, milyen tapasztalatot és mobilitási lehetőséget kötnek hozzá az itt tanító pedagógusok.

Az iskola

A külföldre költöző, majd családjukkal hazaköltöző gyerekek számos esetét találtuk abban a kelet-magyarországi iskolában, mely alapítványi fenntartásban működik az utóbbi években, és egy romák által lakott szegregált lakóterület hasonlóképpen szegregált oktatást megvalósító intézménye. Az iskola történetét az intézmény igazgatónője foglalta össze:

„A rendszerváltás előtt zenetagozatos suli volt, munkásgyerekek voltak itt, én még nem voltam itt. Aztán ahogy bezárták a gyárakat ... a környéken itt alacsony komfortfokozatú lakások voltak, meg még vannak ma is, így aztán kicserélődött a lakosság. Így egy idő múlva már csupa hátrányos helyzetű és főleg roma gyerek. Tehát fokozatosan változott a gyerekek összetétele...”

Az igazgatónő szerint az itt tanuló gyerekek nagyjából 60%-a jön egy a városon kívül, korábbi üdülőterületből kialakult szegregátumból, amelyet az alapvető infrastruktúra hiánya és a mélyszegénység jellemez. A többi diák nagy része szintén lakóhelyi szegregációban, egy városi lakótelepen, illetve lebontásra ítélt munkáskolóniában él. A városban a roma szegregátumok kialakulásának története az 1970-es évekre nyúlik vissza.³⁵ A rendszerváltás idejére már több szegregátum alakult a városon belül, illetve a város környékén is munkáskolóniakon és zártkertes övezetekben.

³⁴ Nem valóságos településnév, mivel a szerző az anonimitás megőrzése érdekében pszeudonimeket használt.

³⁵ Lengyel Gabriella: Szilánkos mennyország. Szegénytelepek, cigánytelepek Miskolcon. *Beszélő*, 2019. 7–8. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/szilankos-mennyország>

A hátrányos helyzet sokféle következménye, és a lakókörnyezetből fakadó problémák az iskolában is megjelennek. A gyerekek életkörülményei zaklatottak, mivel gyakran teljes családok laknak együtt szűkebb helységekből, elégtelen az alapvető infrastruktúra (fűtés, vezetékes víz és csatorna, betonozott út, világítás, valamint a közbiztonság). Az iskolában tanuló gyerekek így gyakran fáradtak, kialvatlanok, hiszen egy légtérben alszanak csecsemőkorú kistestvéreikkel. Mindez nemcsak a háztartások hétköznapijait nehezíti meg, hanem a gyermekek iskolába járását is. Ahogy az igazgató elmondta, különféleképp próbálnak meg alkalmazkodni a náluk tanuló gyerekek élethelyzetéhez. Télen úgy igazítják az iskolai programok idejét, hogy a gyerekek még világosban hazajussanak, illetve kihelyezett szülői értekezletet tartanak, arra való tekintettel, hogy a szülőknek problémát jelent az iskolába való eljutás. Az igazgató és a pedagógusok szerint az iskola elsősorban biztonságot, folytonosságot igyekszik biztosítani az itt tanulóknak. Sokaknak már a jól működő fűtés és a napközbeni étkezés is fontos motivációt jelent ahhoz, hogy bemenjen az iskolába. Emellett alternatív módszerekkel és külön délutáni, zenei és sportfoglalkozásokkal próbálják lekötöni a gyerekeket.

Az iskolában bevezettek egy speciális pedagógiai fejlesztőprogramot, melynek lényege a lassabb ismeretátadás, a biztos alapok megszerzése, elsősorban a hátrányos helyzetű és tanulási nehézségekkel küzdő gyerekek esetében. Az iskola pedagógusai jó tapasztalatokkal bírnak a programmal kapcsolatban, hatásait töredékekben máig érzik. *„Ez a program rengeteg képzéssel is járt, sok tréning volt itt, amerikai trénerek. Azóta is megmaradt, hogy keressük az utakat, innovatívak és kreatívak vagyunk. (...) Van egy erős mag, akik ezt a szemléletet képviselik és ezekkel a gyerekekkel szeretnének foglalkozni, és tényleg van egy ilyen missziós küldetése itt mindenkinek. Tényleg így fogják fel.”*

Az igazgató szerint tehát a többféle kihívás ellenére jó pedagógusokkal, elhivatott szakemberekkel tud együtt dolgozni az iskolában.

A kiköltözésről, visszatérésről

Az iskolában két párhuzamos osztály működik általában évfolyamonként, bár az utóbbi évtizedben a felerősödött kivándorlás

következtében az osztálylétszámok csökkentek, vannak évfolyamok, ahol két párhuzamos osztályból egy maradt. A „kanadázásnak”, azaz a Kanadába való családok kiköltözésnek 5–6 éve volt a csúcspontja az iskolában dolgozó pedagógusok emlékezete szerint, azóta sokakat visszafordítottak. Ennek ellenére folyamatos az elvándorlás Kanada és az Egyesült Királyság felé, illetve a visszatérés ezekből az országokból.

„Akkor az elején, amikor ugye elkezdtek menni, 5–6 éve (Kanadába), akkor igen, azóta jönnek-mennek. Hol elköltöznek, hol visszajönnek, és vannak, akik egyáltalán nem jönnek vissza. És az elején, amikor én idejöttem, akkor szinte nem volt olyan nap, hogy ne beszélünk volna arról, hogy ki készül kimenni. Többen mondták, hogy akkor ők is. És aztán, amikor az első néhány család, akik visszakerültek, utána ez, hogy valakik kimennek meg visszajönnek, ez olyan hétköznapivá vált.”

Mindkét migrációs irány kapcsán az a jellemző, hogy a családok elsősorban a rokoni, ismerősi kapcsolataikon keresztül utaznak ki. Míg az Egyesült Királyságra jellemzőbb, hogy csak a családapa megy ki, és kezd el kint szakképzettséget nem igénylő munkahelyen dolgozni, Kanadába gyakrabban egész családok mennek ki. Itt a legtöbben menedékjogot kérelmeznek, így hosszabb ideig nem is tudnak dolgozni a szülők. Azonban az elmúlt években már nehezebb menedékjogot szerezni, és a Kanadába induló családok egy részét már nem is engedik beutazni.

„Vannak többen, akik mondták, hogy fognak Kanadába menni. Van egy kislány, akinek a családja az őszi szünetben megkísérelt Kanadába menni, tehát megvették a jegyet, minden, és visszafordították őket már kintről vagy valahol, ahol átszálltak.”

A pedagógusok benyomásai alapján a kiköltöző családok nagyobb része visszatér, és a transznacionális migráció során anyagilag jellemzően inkább veszítenek. A Kanadába való kiutazás miatt a családok gyakran mindent pénzzé tesznek, hogy meg tudják vásárolni a repülőjegyet. Ahogy a pedagógusok elmondták, több család a hazatérés után emiatt rokonokhoz kénytelen költözni, és anyagilag egy sokkal kiszolgáltatottabb helyzetben folytatják az életüket. A külföldön töltött idő a viszonylag jobban szituált családok számára jelenthet anyagi előrejutási lehetőséget. Közülük találunk olyat, aki a hazatérés után jobb helyzetbe kerül:

„Tehát ahhoz képest, ahogy előtte éltek, ahhoz képest most azért sokkal jobb. Tehát hoztak haza valamennyi pénzt, és visszavásároltak egy házat, és tartanak állatokat. De mondjuk előtte is tartott az apukája, tehát ők nem voltak annyira szegények. De vásároltak állatokat, autót, tehát egy rendes vállalkozást indított. És egészen jól rendezi a dolgait...”

Visszatérő gyerekek az iskolában

A hazatérő gyerekek több szempontból speciális kihívást jelentenek az iskola számára. Egyfelől az adminisztratív ügyintézés az, ami plusz feladatot jelent mind a szülőnek, mind a pedagógusnak és az iskola vezetésének. Külföldre költözéskor ugyanis a szülőnek fel kell függeszteni a tanulói jogviszonyt, majd visszatértükkor újra kell indítania. Előfordul, hogy a család távozása után a pedagógus már az itthon maradó nagyszülőtől értesül a költözésről. Ha azonban ezt a lépést is elmulasztja a család, az a későbbiekben gondot jelenthet számukra, ugyanis iskolaköteles gyermekek hosszabb kimaradása miatt az iskola kénytelen a gyámügyet értesíteni. Az iskola azonban igyekszik a szülővel kapcsolatot tartani, és nem még nehezebb helyzetbe hozni az amúgy is sokféle problémával küzdő családokat.

A hazatérő gyermekeknek elviekben lehetősége van különbözőzeti vizsgát tenni, hogy ne kerüljenek alacsonyabb osztályba, és ne veszítsenek éveket. Ez azonban csak ritkábban fordul elő.

“Van, amikor visszajönnek, és akkor le tudjuk vizsgáztatni, különbözőzeti. És akkor feljebb tud menni. De a kinti éveket nem számíthatják be. Ha valaki kint volt 3 évig, az lemarad 3 osztályt, bizonyítványt sem lehet beszámítani.”

Visszatéréskor a gyerekek könnyen visszaszoknak, ha lebukik egy osztállyal, „nem jelent gondot” a gyerekeknek. Azonban, ha sok évet tölt külföldön a gyermek, és már egy egészen más korosztályban kéne iskolába járnia, az nehézséget okoz mind a pedagógusnak, mind a gyerekeknek. A nagy korkülönbség egyfelől problémát jelent az osztályokban és a tanítás menetében, ezen felül a 16 éves tankötelezettségi korhatár különösen nehézséget jelent, mivel gyakran előfordul, hogy egy hazatérő gyerek már emiatt nem tudja befejezni az iskolát. A 8 osztályt *“...általában normálisan befejezik, kivéve, ha kimennek Kanadába, vagy van pár gyerek, aki nagyon nem jár. Máskor buktatni nem szoktunk, ritkán.”* Annak ellenére, hogy az iskolában alapvetően arra törekszenek, hogy a gyerekeknek a

továbbtanuláshoz, a szakma megszerzéséhez szükséges és a későbbi munkavállalásban is meghatározó jelentőségű alapvégzettsége meglegyen, a több éves külföldi tartózkodás tehát gyakran azzal a következménnyel jár, hogy a visszatérő gyermekek nem tudják befejezni a 8 osztályt.

Az iskolában dolgozó pedagógusok összességében inkább a kint eltöltött idő hátrányait említik a gyerekekkel kapcsolatban. A gyerekek elmesélése alapján a tanárok arra következtetnek, hogy Angliával szemben Kanadában nem jártak a gyerekek iskolába. Ráadásul mivel elsősorban a családban, a már kint élő rokonság körében töltötték az idejük nagy részét, ezért a nyelvet sem sajátítják el sokan. Az ő esetükben a tanárok úgy látják, hogy a kint eltöltött évek elsősorban hátrányt jelentenek a hazatérés után a kimaradás miatt.

„Marika mindig onnan indul, ahol abbahagyta. Mert hogy a költözködés során semmi változás nem történt. Ott kint elvben jártak iskolába, de azt mondta, hogy ültek a gép előtt, és lehetett játszani a gépen. Amikor elvitte anya iskolába. De olyan nagyon... Nem tudta elmondani, hogy tanult-e valamit, angol szavak annyira nem vettem észre, hogy tudna angolul, míg voltak gyerekek, akik visszajöttek hozzánk, és egész jól beszéltek a nyelvet. Tehát egész jól beszéltek. Nyilván a nagyobbak, nem az elsősök. Mert ő ugye elsős.”

Más gyerekek esetében a kinti tapasztalat is pozitívan épült be, bár a tanárok benyomása szerint jobban érzik magukat itthon. *„A Kanada nem maradt meg neki negatív élményként, mert tetszett ott neki, de nem szeretett volna visszamenni oda. Nem mondott negatívát róla, inkább ilyen tényyszerűen elmondta, hogy mit csináltak, hova mentek, de nem vágyott oda vissza.”*

Az életkor mellett fontos szempont, hogy jellemzően azok a gyermekek tudtak profitálni a kint eltöltött időből, akik már korábban is jól teljesítettek az iskolában, ami nagyban összefügg a család általános anyagi és mentális jóllétével. Az ő esetükben a tanárok a külföldre költözés pozitívumait emelték ki: nyelvtudást, tapasztalatot, színesebb világlátást.

„... van egy kislány, egy 6.-os, aki hozzánk járt alsóba. Ők két évet voltak kint. Ő például nagyon jól megtanult angolul, de ő volt nekünk az osztályban a legjobb tanuló. (...) Két fiúcska, akik szintén nagyon ügyesek és nagyon okosak voltak, ők nem jöttek vissza. És járnak kint suliba, és a képek, amiket küldenek, az alapján nem gondolom, hogy

ők visszajönnek. De nem lehet tudni, ugye a másik kislányról is azt gondoltuk, hogy nem fognak visszajönni, és mégis visszajöttek. Már nem is tudom, hogy mit mondott, hogy apa vagy anya nem bírta, mert hogy honvágya volt.”

Ahogy ez a példa is mutatja, az iskolai beilleszkedés külföldön, a nyelvtanulás, tehát úgymond a „sikeres” integráció nem feltétlen jelenti azt, hogy hosszú távú lesz a migráció. A hazatérésről való döntésben az esetleges jobb túlélési, anyagi lehetőségek mellett nagy szerepe van az érzelmi kapcsolatoknak is.

7. Összegzés

Mint azt tanulmányunk több pontján is hangsúlyoztuk, messzemenő következtetéseket a rendelkezésre álló pilot kutatás tapasztalatai alapján nem lehet levonni, viszont vállalkoztunk néhány központi kérdés és elemzési szempont megfogalmazására, illetve a két iskolában tett látogatások és interjúk alapján tehetünk néhány kezdeti megállapítást, az általánosítás bármiféle igénye nélkül.

Mindenekelőtt, kezdeti kutatási eredményeink rámutatnak, hogy a transznacionális mobilitás tapasztalatai, hétköznapi élményei a magyarországi családok és gyerekek esetében nagyon heterogének, és e tagoltságot messzemenően meghatározza a társadalmi szociális rétegződése, adott esetben a vizsgált családok társadalmi pozíciója, osztálya, prekárius helyzete az adott társadalomban/ társadalmakban (a külföldi mobilitásról beszélve). Azt is mondhatjuk, hogy nem lehet egységes „transznacionális mobilitás-élményről” beszélni az eddigi interjúk alapján, a tapasztalatok nagyon szerteágazóak, ez egyaránt igaz a felnőttek és a gyerekek esetében, akár „mobilis”, akár hátramaradó családtagokról van szó. Mindezen tapasztalatok szociális-gazdasági beágyazottságát nem lehet kellőképpen hangsúlyozni, illetve attól elvonatkoztatni, hiszen azok messzemenő következményekkel járnak, és meghatározzák a mobilitáspályákat, a kivándorlás sikerét, a visszaérkezés körülményeit, nehézségeit és reintegrációs esélyeit. Mindezen egyenlőtlenségek egyértelműen kirajzolódtak az iskolában készített tanárinterjúkból is.

A budapesti kéttannyelvű iskolában jellemzően középosztálybeli, alsó-középosztálybeli mobilitástörténeteket lehetett hallani: átmeneti kiküldetés, jobban fizetett állás miatt költözött külföldre a család, illetve szakmunkásként magasabb jövedelmet kapott az apa, és ezáltal

pozitív mérleget tudnak vonni a „kinti életből” (anyagilag és más értelemben is). Ebből fakadóan a gyerekek is nyereségként élik meg a külföldre költözést, és így mesélik el a hazatérés után. Idegennyelv-ismerettel térnek vissza, az itthoni tananyagban, tárgyi ismeretekben előforduló „lemaradásaikat” viszonylag zökkenőmentesen tudják pótolni. Az iskolának nincsenek saját eszközei a felzárkóztatásra, sem emberi erőforrása, sem pénzforrása e célból, a szülők viszont támogatni tudják a gyerekeket (különórák, szülői segítséggel felkészülés az osztályozó vizsgára).

Az előbbivel szemben, a vidéki város, szegregált „roma iskolába” járó gyerekek családjakkal menekülésszerűen hagyják el az országot, kis előkészítéssel és váratlanul (legalábbis az iskola szemében), az anyagi, egzisztenciális kilátástalanságból menekülve. Többen felkészületlenek a kinti életre, munkalehetőségekre, de arra is, hogy mi történik a gyerekekkel a migráció során. Sokan nem tudnak tartósan kinn maradni; mindeközben a hazatérés is nagy anyagi áldozatokkal jár, a visszailleszkedés pedig nehézkes és korántsem zökkenőmentes. A kanadai menekültstátusz lehetősége a pilot kutatás idejére (2018 tavasza) bezáródni látszott, sokan már meg sem kísérelték ezt a messzi utat, Európán belül vállalnak munkát, családi-rokonsági networkökön, ismerősökön keresztül az unión belüli szabad munkaerőmozgás kínálta lehetőségekkel élve. Ugyanakkor azt tapasztaltuk, hogy a kivándorolt családok, még akkor is, ha nem Kanadába mennek menekülteként, hanem dolgozni, az EU-n belül, jellemzően nehezebb anyagi helyzetbe kerülnek vissza (elköltözéskor jellemzően minden ingóságukat eladják, repülőjegyre, a kinti élet kezdésére fordítják), a gyerekeknek komoly iskolai lemaradásai keletkeznek, a kivándorlási ország nyelvét kevés kivétellel nem tanulják meg. (Ami azt is jelezheti, hogy aki megtanulja a nyelvet, az kinn is marad, a visszatérők eleve rövidebb kinn töltött idő, egy-két év után térnek haza, ami még nem elég a sikeres, nyelvi és szélesebb értelemben vett szociális integrációhoz). Mivel a mélyszegénységben élő szülők egyrészt nem készülnek arra, hogy esetlegesen haza kell térni, és a gyermekeiknek vissza kell lépni a magyar iskolarendszerbe (vagyis nem tartják fent az iskola folytonosságát külföldről), másrészt anyagi forrásaik sincsenek az iskolai felzárkóztatásra, a gyerekek elkerülhetetlenül leszakadnak saját korosztályuktól. Az iskola igyekszik lehetőségeihez mérten kezelni a helyzetet, de külső szakmai vagy anyagi támogatást, erőforrásokat nem kap mindehhez. Ez tehát

azt is jelenti, hogy leginkább a jóindulat, a személyes odafigyelés és a tanári elhivatottság az, ami segíteni tudja a gyerekeket a visszailleszkedésben. A leszállított kötelező iskolalátogatási korhatár sokat árt a visszatérő gyerekeknek, egy-két kimaradt év után könnyen kihullnak az általános iskolából, mielőtt akár alapfokú végzettséghez jutnának, és bármiféle elvégzett iskola nélkül vágnak neki az életnek. A széles általánosításoktól tartózkodva, az általunk megismert tanári narratívák szerint a legszegényebb, legkiszolgáltatottabb családok és gyermekeik számára tehát a külföldi mobilitás nem hordozza magában a valódi reményt és a kitörési lehetőséget, annál inkább a társadalmi kiszolgáltatottság további veszélyeit, a prekárius helyzet elmélyülését.

Összegezve, a kivándorlás és a visszatérés általunk vizsgált példáiból, két szociálisan és földrajzi-gazdasági értelemben nagyon eltérő iskolában tapasztaltak alapján elmondható, hogy a társadalmi olló tovább nyílik a transznacionális mobilitás által: a középosztály és az alsó középosztály számára a boldogulás lehetőségét/reményét jelenti, és ez a gyerekeknél is megmutatkozik, az ideiglenesen keletkezett hátrányokat a gyerekek szülői segítséggel viszonylag gyorsan ledolgozzák. Ezzel szemben a szegregált környezetből származó, mélyszegénységben élő roma családok és gyerekek számos, többek között strukturális oknál fogva, sokkal nehezebben vagy egyáltalán nem tudnak élni a transznacionális mobilitás kínálta lehetőségekkel, és náluk akár már rövidtávon is további súlyos veszteségként jelentkezhet a külföldre vándorlás, majd hazatérés. Gyakran még nehezebb helyzetbe kerülnek, a gyermekeik nem tudják ledolgozni/behozni a keletkezett iskolai lemaradást, kinn pedig vagy nem járnak iskolába, vagy ha járnak, nem látszik az eredménye, és így profitálni sem tudnak belőle hazatérésük után. E speciális helyzetek és történetek számosságát sejtve talán nem tűnik túlzásnak kijelenteni, hogy érdemesnek tartanánk a családok és gyerekek mobilitásából adódó, majd az iskolákban (is) jelentkező kihívásokat az oktatásügyi szakpolitika térképére helyezni és átgondolt, szisztematikus intézményi megoldásokat mérlegelni (akár nemzetközi gyakorlatok megismerésével és átvételével).

Felhasznált irodalom

- Antman, Francisca: The impact of migration on the family left behind.
In: Constant, Amelie F. – Zimmermann, Klaus F.: *International Handbook on the Economics of Migration* by. Cheltenham: Edward Elgar Publishing House Ltd., 2013.
- Bacas, Jutta Lauth: *Cross-border marriages and the formation of transnational families: a case study of Greek-German couples in Athens*. WPTC_02-10,2002.
<http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/WPTC-02-10%20Bacas.pdf>
- Bailey, Adrian – Boyle, Paul: Untying and retying family migration in the New Europe. *Journal of ethnic and migration studies*, Volume 30 Issue 2, 2004. 229–241.
- Belorgey, N. – Gerbe-Emdeb, B. – Horstmann, S. – Kuhn, A. – Vogel, D. – Stibbs, P.: *Social Impact of Emigration and Rural Urban Migration in Central and Eastern Europe (VT/2010/001)*. Synthesis report, 2012.
- Blaskó, Zsuzsa: Studying emigration by extending a large-scale household survey. Methodology, evaluation and descriptive findings. *Working Papers on Population, Family and Welfare 21*. Budapest: Hungarian Demographic Research Institute, 2015.
- Bogdanov, George – Rangelova, Rossitsa: Social impact of emigration and rural-urban migration in Central and Eastern Europe. *Final Country Report Bulgaria, EC*, 2012.
- Bognár Katalin – Kováts András: A roma migráció a magyar sajtóban.
In: Kováts András (szerk.): *Roma migráció*. Budapest: Menedék Egyesület, 2002. 112–121.
<http://mek.oszk.hu/17200/17287/17287.pdf>

- Botezat, Alina – Pfeiffer, Friedhelm: *The Impact of Parents Migration on the Well-Being of Children Left Behind—Initial Evidence from Romania*. ZEW-Centre for European Economic Research Discussion Paper 14-029, 2014.
- Boyle, Paul: Population geography: transnational women on the move. *Progress in Human Geography*, 26, Issue 4, 2002. 531–543
- Brown, Sasha – Gilmartin, Mary: Migration and mobilities. *Social and Cultural Geography*. 2019.
<https://doi.org/10.1080/14649365.2019.1667019>
- Durst, Judit: „It’s better to be a gypsy in Canada than being a Hungarian in Hungary.” The ‘new wave’ of roma migration, In: Vidra Zsuzsa (szerk.): *Roma Migration to and from Canada. The Czech, Hungarian and Slovak Case*. Budapest: CEU, CPS. P. 2013. 203–248.
- Durst Judit: „Ez se élet, ez a kóborlás”. A helyi kiskirályoktól a globális futószalagig: észak-magyarországi roma transznacionális munkások mobilitás tapasztalatai. In: Váradai Monika Mária (szerk.): *Migráció alulnézetből*. Budapest: Argumentum Kiadó – MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete. 2018. 43–72.
- Gréen, O. S.: *Labour migration in the enlarged Europe: children left behind in Central and Eastern Europe*. Gothenburg: Centre for the Baltic Sea Region and Eastern European Studies (CBEES), CBEES Annual Conference, 2014.
- Hárs Ágnes: Növekvő elvándorlás – lehetőségek, remények, munkaerőpiaci hatások. In: Tóth István György (szerk.): *Középosztály(ok) Magyarországon és Európában*. Budapest, 2018. oldalszám?
- Hárs Ágnes – Simon Dávid: A külföldi munkavállalás és a munkaerőhiány. In: Fazekas K. – Köllő J. (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök 2016*. Budapest: MTA KTI, 2016.

Hárs Ágnes: Növekvő elvándorlás – lehetőségek, remények, munkaerőpiaci hatások. In: Tóth István György (szerk.): *Középosztály(ok) Magyarországon és Európában*. Budapest, 2018.

Havasi Virág: Még mindig szilánkos – Miskolc és a cigányság lakhatási ügyei az elmúlt harminc évben. *Romológia*, 2018. 14. 61-91. http://epa.oszk.hu/02400/02473/00012/pdf/EPA02473_romologia_2018_01_061-067.pdf

Koser, Khalid – Lutz, Helma (eds.): *The new migration in Europe: Social constructions and social realities*. Springer, 1998.

Lengyel Gabriella: Szilánkos mennyország. Szegénytelepek, cigánytelepek Miskolcon. *Beszélő*, 2019. 7–8. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/szilankos-mennyország>

Mazzucato, Valentina – Schans, Djamila: Transnational families and the well-being of children: Conceptual and methodological challenges. *Journal of Marriage and Family*, 73, issue 4, 2011. 704–712.

Moskal, Marta: Transnationalism and the role of family and children in intra-European labour migration. *European Societies*, Volume 13, issue 1, 2011. 29–50.

Németh Krisztina: Kiköltöző és otthon maradó gyerekek. A transznacionális migráció gyerekperspektívából. In: Váradai Monika Mária (szerk.): *Migráció alulnézetből*. Budapest: Argumentum Kiadó; MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, 2018. 170–188.

Noin, D. – Woods, R. (eds.): *The changing population of Europe*. Oxford: Basil Blackwell, 1993.;

Nyíri Pál - Tóth, Judit: *Fullerton, Maryellen: Diasporas and Politics*. Budapest: Center for Migration and Refugee Studies, 2001.

- Rapport, Nigel – Dawson, Andrew: Home and movement: a polemic. In: Rapport, N. J. – Dawson, A. (eds.): *Migrants of identity: perceptions of home in a world of movement*, Oxford – New York, NY: Berg, 1998. 19–38.
- Sassen, Saskia: Global Cities and Survival Circuits. In: Eitzen, D. Stanley – Baca Zinn, Maxine (eds.): *Globalization: The Transformation of Social Worlds Florence*. KY: Wadsworth Publishing. 2008.
- Schiller, Nina Glick – Basch, Linda – Szanton Blanc, Cristina: From immigrant to transmigrant: Theorizing transnational migration. *Anthropological quarterly*, 1995. 48–63.
- Schumacher, G. – Löschner, J. – Sermi, F.: Data on Children in Migration. Joint Research Center Technical Report. EU: Luxemburg, 2019.
- Sørensen, Ninna Nyberg –Vammen, Ida Marie: Who cares? Transnational families in debates on migration and development. *New Diversities*, 16, no. 2. 2014. 89–108.
- Tolstokorova, A. V.: Where have all the mothers gone? The gendered effect of labour migration and transnationalism on the institution of parenthood in Ukraine. *Anthropology of East Europe Review*, 28 (1) Spring 2010. 184–201.
- Váradi Monika Mária (szerk.): *Migráció alulnézetből*. Budapest: Argumentum Kiadó – MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, 2018.
- Whitehead, Ann –Hashim, Iman: *Children and migration*. Background paper for DFID migration team. Luxemburg, 2005.
- Zlotnik, Hania: Migration and the family: The female perspective. *Asian and Pacific Migration Journal*, Volume 4, Issue 2–3, 1995. 253–271.